

History of Islamic Philosophy

Home Page: hpi.aletaha

Ale-Taha Institute of Higher Education

Online ISSN: 2981-2097

Explaining the Factors Influencing Simulations with Emphasis on Mulla Sadra's Point of View

Ali Nejat Raizan ¹ | Mohammad Karmi ² | Alireza Fazeli ³

1. Assistant Professor at "Philosophy Department" in Yasouj University.

E-mail: ali.raizan@yahoo.com.

2. Corresponding Author, Assistant Professor at "Islamic Studies Department" in Kermanshah University of Medical Sciences. E-mail: mohammad.karami@kums.ac.ir

3. Associate Professor at "Philosophy Department" in Yasouj University.

E-mail: fazeli1351@gmail.com.

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 01 December
2023

Received in revised form
19 December 2023

Accepted 21 December
2023

Published online 22
December 2023

Keywords:

*Simulations, Imagination,
Factors Affecting
Simulations, Mulla Sadra.*

ABSTRACT

Simulations have been the focus of philosophers since the time of ancient Greece, and among the Islamic philosophers, Mulla Sadra has also addressed the issue of simulations and its relationship with the power of imagination. This faculty simulates faces under the influence of various factors. In this research, by examining documents and in a descriptive-analytical way, the nature and explanation of the factors and contexts affecting the power of imagination has been discussed with an emphasis on Mulla Sadra's point of view. The findings of the research: simulations, under the influence of factors such as self-control; Weakness and strength of soul; temperament and nutrition; These factors are intertwined. In the sense that nutrition has a special relationship with the body and the body is united with the soul; Based on this general principle that "the ruling of one of the allies spreads to the other", then nutrition has a special relationship with the soul; On the one hand, the ego is effective in the emergence of temperament, and on the other hand, nutrition is effective in the emergence of temperament, and temperament is also effective in the emergence, strengthening and weakening of emotional qualities. Therefore, moderation in emotional qualities has a special role in the health of the soul and body, and as a result, the balance of temperament, and it affects all the powers and actions of the soul, and its temperament and moderation are effective on the quality, strength and weakness of the soul and its simulations.

Cite this article: Raizan, N.A & Karami, M & Fazeli, A (2023). Explaining the factors influencing Simulations with emphasis on Mulla Sadra's point of view, *History of Islamic Philosophy*, 2 (3), 89-111. <http://doi.org/10.22034/HPI.2023.427379.1047>

© The Author(s).

Publisher: Ale-Taha Institute of Higher Education

DOI: <http://doi.org/10.22034/HPI.2023.427379.1047>

Extended Abstract

Introduction

Mulla Sadra expresses his point of view on the issue of simulations and imagination, while expressing criticisms. He has used imagination in its three meanings; When he examines the soul in the order of senses and sensations, like Farabi, he places the power of imagination as one of the powers of the soul in the ranks of other sensual powers and calls it as "the power of imagination"; However, on the contrary, Farabi places the task of preserving imaginary images on the "illusory power" as the treasury of imagination of the soul. One of the functions of imagination is simulation.

This research was carried out by the method of library study and its main sources are referring to the many written works of Mulla Sadra. Then, in an analytical-descriptive way, the subject has been explained and investigated based on the data obtained with a philosophical approach. Finally, the causes and factors affecting the strengthening and weakening of the power of imagination in Mulla Sadra's view have been explained and investigated.

The relationship and intertwining of the factors affecting the simulation of the power of imagination, emphasizing the point of view of Mulla Sadra, is an issue that this article seeks to address and explain. The relationship between the soul, temperament and nutrition and their effects on each other and finally on simulations is the most important innovation in this article, which has caused it to be addressed.

Methods

In this research, by examining the documents and in a descriptive-analytical way, the nature and explanation of the factors and contexts affecting the power of imagination have been discussed with an emphasis on Mulla Sadra's point of view.

Findings

The findings of the research are that simulations are influenced by factors such as:

- 1) Adjustment of ego.
- 2) Weakness of breath.
- 3) Temperament.
- 4) Nutrition.

These factors are intertwined. In the sense that nutrition has a special relationship with the body and the body is united with the soul. Therefore, moderation in emotional qualities has a special role in the health of the soul and body and, as a consequence, the balance of

temperament, and it affects all the powers and actions of the soul, and its temperament and moderation are effective on its simulations.

Conclusion

Therefore, according to the discussion, the following results can be formulated

-Adjusting the powers of the soul: excessive attention to lusts is the reason for moving away from the truth. Adjustment of forces requires a comprehensive plan. Therefore, the existence of religion and divine ritual becomes necessary; Because man has many powers and talents.

-The strength and weakness of the soul: Mulla Sadra believes that the reason for the simulations is that the human soul sometimes receives a strong perception of a particular matter, so the same thing that is perceived remains in the memory, and sometimes the soul perceives the intellectual matter in a weak way. does, in this case he tells it in a perceptible and suitable way.

-Temperament: According to Mulla Sadra, Temperament is a simple quality that is the result of fraction and refraction and conflict of the four elements, until reaching the limit of moderation, and one of the reasons for strengthening the imagination is the body's temperament; The closer the temperament of the body and the composition of the body's elements are to moderation, the more exalted the soul is. Strong ego has strong simulations

-In Iranian medicine, nutrition has a special relationship with the body and because the body is united with the soul; So nutrition is effective on the ego, and the ego is effective in the emergence of temperament, therefore, nutrition is effective in the emergence of temperament. For this reason, nutrition is closely related to temperament. Therefore, nutrition is effective in the emergence of temperament and temperament is effective in the emergence, strengthening and weakening of psychological qualities, as a result, nutrition is effective in the emergence, weakening and strengthening of psychological qualities.

پښتونستان ښار علمي او مطالعاتي مرکز
پرتال جامع علوم انساني

تبیین عوامل مؤثر بر محاکات با تأکید بر دیدگاه ملاصدرا

علی نجات رایزن^۱ | محمد کرمی^۲ | علیرضا فاضلی^۳

ali.raizan@yahoo.com

۱. استادیار گروه فلسفه دانشکده ادبیات دانشگاه یاسوج.

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه معارف اسلامی دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه (نویسنده مسئول).

mohammad.karami@kums.ac.ir

fazeli1351@gmail.com

۳. دانشیار گروه فلسفه دانشکده ادبیات دانشگاه یاسوج.

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۹/۱۰

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۰۹/۲۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۹/۳۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۲/۱۰/۰۱

واژگان کلیدی:

محاکات، قوه متخیله،

عوامل مؤثر بر محاکات،

ملاصدرا

محاکات از دوران یونان باستان تاکنون مورد توجه فلاسفه بوده و از میان فیلسوفان اسلامی، ملاصدرا نیز به مسئله محاکات و نسبت آن با قوه متخیله پرداخته است. این قوه، ادراکات کلی قوه عاقله را به امور جزئی تبدیل کرده و تحت تأثیر عوامل مختلف به محاکات صور می‌پردازد. در این پژوهش با بررسی اسناد و به شیوه توصیفی - تحلیلی به چستی و تبیین عوامل و زمینه‌های مؤثر بر قوه متخیله در دیدگاه ملاصدرا پرداخته شده است. یافته‌های پژوهش آن است که محاکات تحت تأثیر عواملی چون تعدیل قوای نفس، ضعف و قوت نفس و مزاج و تغذیه است. این عوامل در نسبت با هم و در هم تنیده هستند، به این معنا که تغذیه دارای نسبت خاصی با بدن است و بدن با نفس متحد است. بر اساس این اصل کلی که «حکم یکی از متحدین به دیگری سرایت می‌کند»، پس تغذیه دارای نسبت خاصی با نفس است؛ از یک طرف، نفس در پیدایش مزاج مؤثر است و از سوی دیگر تغذیه در پیدایش مزاج مؤثر است و مزاج نیز در پیدایش و تقویت و تضعیف کیفیات نفسانی اثرگذار است. لذا اعتدال در کیفیات نفسانی نقش ویژه‌ای در سلامت روح و جسم و به تبع آن تعادل مزاج دارد و تمام قوا و افعال نفس را تحت تأثیر قرار می‌دهد و مزاج و اعتدال آن، بر کیفیت، قوت و ضعف نفس و محاکات آن مؤثر است.

استناد: رایزن، علی نجات و کرمی، محمد و فاضلی، علیرضا (۱۴۰۲). تبیین عوامل مؤثر بر محاکات با تأکید بر دیدگاه ملاصدرا. تاریخ فلسفه

اسلامی، ۲ (۳)، ۸۹-۱۱۱. <http://doi.org/10.22034/HPI.2023.427379.1047>

ناشر: موسسه آموزش عالی آل طه

© نویسندگان

DOI: <http://doi.org/10.22034/HPI.2023.427379.1047>

مقدمه

افلاطون عالم طبیعت را بازنمایی عالم مُثُل می‌دانست و ارسطو کار هنرمند را - برخلاف افلاطون که چند مرتبه از حقیقت به دور می‌داند - تقلید از طبیعت دانسته و آن را امری نیکو می‌شمارد؛ زیرا؛ هنر، حکایت از عالم محسوس بوده و عالم محسوس، بازنمایی عالم مُثُل است و هنر، تقلید از عالم محسوس؛ بنابراین چند مرتبه از حقیقت دور است (کاپلستون، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۲۹۴). افلاطون مفهوم محاکات را در کتاب جمهوری مطرح کرد. بنابر نظریه او این جهان ظواهر است نه حقایق. او معتقد بود آنچه هنرمند خلق می‌کند صرفاً تقلیدی از تقلید است و چون تقلیدی دست دوم محسوب می‌شود و از حقیقت اصلی چند مرحله فاصله دارد فاقد ارزش است. به بیان دیگر، افلاطون هنرهای محاکاتی را فاقد ارزش می‌شمرد و در مقابل آن، به‌ویژه در حوزه ادبیات به برتری ارزشی یا روایت معتقد بود. ابن سینا نیز در خصوص محاکات، بیشتر تحت تأثیر اندیشه‌های ارسطویی است. او محاکات در نقاشی را تقلید محض نمی‌دانست (ابن سینا، ۱۳۸۶، ص ۳۲).

بشر بن متی، اولین حکیم در جهان اسلام است که به‌جای اصطلاح میمسیس^۱ معادل عربی «محاکات» را به کار برد (زرین‌کوب، ۱۳۸۲، ص ۱۵۱). اما در آثار فیلسوفان مسلمان با دو اصطلاح دیگر نیز مواجه‌ایم: تخیل و تشبیه. فارابی عمدتاً تخیل را به‌کار برده و ابن‌رشد تشبیه را و ابن‌سینا محاکات و تخیل، هر دو را به‌کار برده است (فارابی، ۱۹۹۶، ص ۱۸۲). همچنین از نظر او این قوه قادر است با استفاده از صور محسوس به محاکات‌گری (تصویرگری و شبیه‌سازی) از معقولات بپردازد (فارابی، ۱۹۹۶، ص ۱۸۲).

فارابی تجزیه و تحلیل دقیق‌تری در باب محاکات انجام داده است و آن را به دو شاخه محاکات قولی و محاکات عملی تقسیم کرد؛ از این قرار که محاکات عملی می‌تواند از دو طریق صورت گیرد: اول، ساختن یک شیء که بازنمایی یک شیء اصلی است، همچون ساختن یک تندیس که بازنمایی پیکر انسان است و دوم، عمل کردن شبیه یک شخص دیگر، مانند کاری که بازیگران در نمایش می‌کنند. محاکات قولی نیز بر دو قسم است: قسم اول آن

۱. در اصطلاح یونانی واژه mimesis برای این معنا به کار رفته و معادل انگلیسی آن representation است.

است که مستقیماً از اصوات اصلی تقلید شود، مثل آنکه کسی آوایی شبیه اصوات موجود در طبیعت تولید کند، مثل همه اسم صوت‌ها؛ یا اینکه با استفاده از ترتیب خاص کلمات به‌ویژه در هنر شاعری، احساساتی را که حاکی از آن هستند در مخاطب برانگیزند (فارابی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۵۰۲). دیدگاه فارابی درباره چستی محاکات در دو رساله ایشان، *کتاب الشعر و مقاله فی قوانین صناعة الشعراء* منعکس شده است و هرچند تفسیر روشنی از محاکات ارائه ن داده، توضیحاتی را بیان کرده است که در رسیدن به معنای محاکات به ما کمک می‌کند. در آثار فارابی به‌کارگیری واژه تخییل نسبت به واژه محاکات بیشتر است، اما محاکات به مقصود او نزدیک‌تر است (همان).

اما صدرالمتألهین در آثارش دیدگاه‌های سایر فلاسفه و به‌طور خاص فلاسفه اسلامی طراز اولی چون فارابی و ابن‌سینا و سهروردی را همواره مورد توجه قرار می‌دهد. در مسئله محاکات و قوه خیال و متخیله نیز ضمن بیان نقدها، دیدگاه خود را بیان می‌دارد. البته تطبیق روش ملاصدرا بر محتوای آثارش، با توجه به پراکندگی آراء او کار بسیار دشواری است. در هر حال ملاصدرا خیال را در سه معنای آن به کار برده است. هنگامی که نفس را در مرتبه حس و محسوسات بررسی می‌کند همانند فارابی قوه خیال را به عنوان قوه‌ای از قوای نفس در ردیف سایر قوای نفسانی قرار می‌دهد و از آن با عنوان «قوه متخیله» نام می‌برد، اما برعکس فارابی، وظیفه حفظ و نگهداری صور خیالی را بر عهده «قوه مصوره» - به عنوان خزانه خیال نفس - می‌گذارد (ملاصدرا، ۱۳۸۲، ص ۲۸۷). او هنگام بررسی نفس در مراتب بالاتر آن، مفهوم دیگری از خیال ارائه می‌دهد که همه قوای باطنی آن را در بر می‌گیرد و به عنوان خیال متصل در مقابل خیال منفصل که عالمی و رای عالم طبیعت و ماده است مطرح می‌شود. بنابراین محاکات از نظر ملاصدرا نیز دو قسم است: فعلی و قولی. قسم دوم را شعر می‌نامند (ملاصدرا، ۱۳۶۲، ص ۶۷۹).

بنابر پیش‌گفته، محاکات در این پژوهش در ارتباط با قوه خیال از منظر ملاصدرا مطرح می‌شود، زیرا؛ یکی از کارکردهای آن محاکات است. حتی برخی حکما و فلاسفه اسلامی در تبیین وحی از طریق کارکرد قوه خیال که مبتنی بر نوعی محاکات است از این موضوع استفاده کرده‌اند. ملاصدرا در ضمن تبیین بحث قوای نفس و فعالیت‌های قوه متخیله به این موضوع پرداخته و ابعادی از این موضوع را تبیین کرده است. لذا در این پژوهش که به

روش مطالعه کتابخانه‌ای انجام گرفته و منابع اصلی آن، آثار متعدد و مکتوب صدرالمآلهین شیرازی است، در ضمن بررسی محتواهای علمی مرتبط با موضوع، کلیدواژه‌هایی مانند محاکات، قوه خیال، قوه متخیله، قوت نفس، ضعف نفس جستجو شد و در مرحله بعد، نقش قوه متخیله در محاکات از منظر ایشان استخراج و احصاء شد، سپس به شیوه تحلیلی - توصیفی به تبیین و بررسی موضوع بر اساس داده‌های به دست آمده با رویکرد فلسفی، پرداخته شده است. در نهایت، علل و عوامل مؤثر بر تقویت و تضعیف قوه متخیله و قوه خیال در دیدگاه ملاصدرا تبیین و بررسی شده است. روابط و در هم تنیدگی عوامل مؤثر بر محاکات قوه خیال با تأکید بر دیدگاه ملاصدرا مسئله‌ای است که این نوشتار به دنبال پرداخت و تبیین آن است. البته تاکنون مقالاتی در خصوص خیال و متخیله نوشته شده، مانند مقاله «از متخیله تا خیال»، بازشناسی تطور مفهوم خیال در نظام فکری فارابی، ابن‌سینا، سهروردی و ملاصدرا که فقط به نظریات آنان درباره چیهستی قوه خیال و تفاوت آنها پرداخته است. و یا مقاله‌ای تحت عنوان «نظریه محاکات از دیدگاه فارابی و ابن‌سینا» که بحثی از ملاصدرا و عوامل مؤثر بر محاکات از نظر او صورت نگرفته است.

در نوشتار حاضر، عوامل مؤثر بر محاکات از منظر ملاصدرا بررسی شده است. رابطه تنگاتنگ نفس، مزاج و تغذیه و تأثیرات آنها بر یکدیگر و در نهایت بر محاکات قوه خیال، مهم‌ترین نوآوری در این نوشتار است که اهمیت پرداختن به آن را فراهم کرده است. ذکر این نکته ضروری است که در نزد ملاصدرا، خیال بیشترین کاربرد را به خود اختصاص داده و تبدیل به عالمی شده که نفس در آن مرتبه، صورت‌های مثالی را ایجاد و نگهداری می‌کند. لذا در نوشتار پیش رو، در پی پاسخ به این پرسش اصلی هستیم که: عوامل مؤثر بر محاکات در دیدگاه ملاصدرا کدام‌اند؟ برای رسیدن به پاسخ، دو پرسش فرعی دیگر مورد بررسی قرار گرفته است: عوامل مؤثر بر تقویت قوه متخیله از منظر ملاصدرا کدام‌اند؟ عوامل مؤثر بر تضعیف قوه متخیله از منظر او کدام است؟ زیرا؛ محاکات، یکی از کارکردهای قوه متخیله است و ضعف و قوت آن بر محاکات اثرگذار است.

الف) چیستی محاکات

محاکات به معنی بازگو کردن، حکایت کردن قول یا فعل کسی بی‌زیادت و نقصان و یا عین

گفته کسی را نقل کردن است (لغتنامه دهخدا، ذیل واژه محاکات). به طور کلی، به تقلید و شباهت در کلمات، اعمال یا چیزهای دیگر اطلاق می‌شود (صلیبی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۳۵۰). این اصطلاح که در کاربرد رایج به معنای بازنمایی، حکایت‌گری و تقلید چیزی از چیزی است، دارای سه رکن است: ۱. حاکی (حکایت‌کننده)، ۲. محکی (آنچه از آن حکایت می‌شود)، ۳. حکایت (فرایند حکایت حاکی از محکی). در منطق، شعر قسمی از محاکات است و معنی محاکات آن است که شبیه حادثه‌ای را انجام دهند و منظره آن را عملاً مجسم نمایند تا احساسات بیننده را به هیجان آورند. به عبارت دیگر، نمایش واقعه یا صحنه‌سازی برای جلوه دادن حادثه راست یا دروغی را محاکات می‌گویند بنابراین، نمایشات بر دو قسم است: ۱. نمایشات تصویری و فعلی، ۲. نمایشات لفظی و قولی. قسم دوم را شعر می‌نامند (ملاصدرا، ۱۳۶۳، ص ۶۷۹). در اصطلاح فلاسفه اسلامی، علاوه بر کاربرد هنری محاکات، در پاره‌ای از کاربردهای دیگر به جای محاکات از واژه تقلید استفاده شده است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۷، ص ۱۶۴). مطابق دیدگاه ملاصدرا، نمایش واقعه یا صحنه‌سازی برای جلوه دادن حادثه راست یا دروغی را محاکات می‌گویند (ملاصدرا، ۱۳۶۳، ص ۶۷۹).

ب) محاکات قوه متخیله

ملاصدرا در بحث از متخیله و قوه خیال، ابتدا ضمن نقد دیدگاه مشائیان و پس از آن، تفاوت‌ها و اختلاف‌هایش با سهروردی نهایتاً به ارائه دیدگاه خود می‌پردازد (بازرگانی، ۱۴۰۲، ص ۱۴). یکی از قوای باطنی نفس در سنت حکمت اسلامی، خیال است که وظیفه آن حفظ صور دریافت شده از حواس در حس مشترک است. اما با نگاه عرفی آن را با قوه متخیله یکی دانسته‌اند درحالی‌که از قوه متخیله متمایز است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸، ص ۲۱۱).

قوه خیال که به آن مصوره هم گویند وظیفه‌اش حفظ صور دریافتی موجود در باطن است^۱ (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸، ص ۲۱۱). مطابق دیدگاه ملاصدرا قوه متخیله مجرد است و کار آن، ترکیب و صورت‌سازی و ایجاد صور جدید است (ملاصدرا، ۱۳۸۰، ص ۴۲۵). او بعد از بررسی

۱. قوه الخیال و يقال لها المصورة هی قوه یحفظ بها الصورة الموجودة فی الباطن.

اقوال و نظریات فلاسفه معتقد است صور خیالیه، موجود در این عالم نیستند و منطبق در قوای بدن هم نیستند، بلکه خیال، منفصل الوجود از بدن و مجرد است و مربوط به عالم دیگری است. بنابراین باید توجه داشت که قوه خیال غیر از متخیله است که به اعتبار به کار بردنش توسط قوه ناطقه، آن را مفکره می‌گویند.^۱ از دیدگاه او قوه متخیله وظیفه‌اش ترکیب احکام و امثله و ترکیب و تفصیل صور است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸، ص ۲۱۴)؛ زیرا؛ کار قوه خیال حفظ صور (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸، ص ۲۱۱) و کار قوه متخیله ترکیب و تفصیل است. از همین جهت است که ملاصدرا بحث رؤیای صادقه و اضغاث احلام را در نسبت با قوه خیال تبیین می‌کند. بر این اساس، رؤیا، محاکات قوه متخیله است که نیاز به تعبیر دارد (ملاصدرا، ۱۳۸۰: ۲).

حکایت‌گری کار قوه خیال (متخیله) است (الخیال جبلت للمحاکات) (حسن‌زاده آملی، ۱۳۸۱، ج ۳، ص ۴۵۳). پس یکی از قوای نفسانی، قوه متخیله است. این قوه اگر در خدمت قوه ناطقه باشد مفکره و اگر در خدمت واهمه باشد متخیله نامیده می‌شود (فارابی، ۱۴۰۵، ص ۷۹-۸۰). این قوه در استنباط صنایع، شعر و خواب و نیز محاکات نقش اساسی دارد. از آنجا که حکایت‌گر (حاکی)، انسان است و در انسان نیز قوه متخیله (خیال) این کار را بر عهده می‌گیرد، فلاسفه اسلامی عمدتاً محاکات را در پیوند با این قوه تبیین می‌کنند. این بدان جهت است که طبیعت خیال، محاکات است^۲ (ملاصدرا، ۱۳۶۶، ج ۲، ص ۱۹۳).

ج) عوامل مؤثر بر محاکات در دیدگاه ملاصدرا

در ابتدا برای روشن‌تر شدن مسئله، به عنوان مقدمه بحث می‌توان گفت که محاکات قوه متخیله به یک گونه نیست. حکایت‌گری آن گاه اشرف، گاه اخس و گاه متوسط است. بنابراین مراتب حکایت‌گری متفاوت است (فارابی، ۱۹۹۶، ص ۹۸). قدرت افراد نیز در حکایت‌گری قوه متخیله و قبول صور افاضه شده از عقل فعال متفاوت است. ابن‌سینا در خصوص تأثیر مزاج‌های گوناگون و نقش آن در محاکات خیال معتقد است سه عامل در

۱. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة (با حاشیه علامه طباطبایی)، ۹ جلد، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۹۸۱ م.
 ۲. و ذلك لأن من طبع الخيال المحاکات.

محاکات خیال نقش ایفا می‌کنند: اعتدال مزاج، اعتیاد به راستگویی و سحر داشتن (شب‌زنده‌داری) (ابن‌سینا، ۱۳۷۱، ص ۳۶۷). ابن‌سینا بر نقش مزاج و قوه متخیله در محاکات تأکید فراوان کرده است (خواجه نصیر، ۱۳۷۵ ب، ص ۲۴۹). در یک تقسیم‌بندی، فارابی اقسام محاکات را چنین بیان می‌کند:

الف) محاکات صور حسیه (فارابی، ۱۳۷۴، ص ۱۰۴)، ب) معقولات (همانجا)، ج) مزاج (همانجا)، د) قوه نزوعیه (appetitive faculte). قوه نزوعیه از نظر فارابی آن چیزی است که انسان به وسیله آن، چیزی را طلب کند یا از آن بگریزد یا در آرزوی آن باشد یا کراهت داشته باشد و ترجیح دهد از آن دوری کند و از آن، کینه و محبت و دوستی و دشمنی پدید آید، مانند ترس، امنیت، خشم، قناعت، شهوت، رحمت (فارابی، ۱۹۹۶، ص ۴). وقتی قوه نزوعیه مستعد پذیرش کیفیات نفسانی مانند غضب و شهوت است قوه متخیله از این حالت نیز متناسب با کیفیت عارض، حکایت می‌کند.

با توجه به این که یکی از کارکردهای این قوه، محاکات است، لذا هرچه خیال قوی‌تر باشد، بر محاکات نیز، اثرگذارتر خواهد بود. ملاصدرا در زمینه کارکردهای خیال می‌گوید که کمال قوه خیال در آن است که اگر قوی باشد: ۱) در بیداری، عالم غیب را می‌بیند و تصاویر زیبا و صداهای زیبا را که به صورت جزئی که در عوالم باطنی چیده شده است، می‌بیند؛ ۲) از آنچه که روح در عوالم عقلی مشاهده می‌کند، محاکات می‌کند؛ ۳) آنچه را که در خواب باید ببیند و بشنود، در بیداری می‌بیند و می‌شنود (ملاصدرا، ۱۳۸۰، ص ۴۸۲).

د) بررسی واقع‌نمایی و صدق و کذب در محاکات

گفته شد که فارابی از دو اصطلاح تخییل و محاکات استفاده کرده است (آل یاسین، ۱۴۰۵، ص ۴۵۵). اما باید دانست که رابطه بین محاکات و تخییل، عموم و خصوص من‌وجه است؛ یعنی محاکات‌هایی هستند که تخییل نیستند؛ زمانی که موضوع حکایت، از محاکات‌های خارجی است، مانند نقاشی طبیعت و مجسمه‌سازی و...، تخییل‌هایی داریم که محاکات نیستند؛ و آن در جایی است که صورت ساخته شده ناظر به چیزی نیست و نمونه شبیه‌سازی شده امر دیگری نیست؛ مثل این که ابتدائاً و بدون توجه به امر دیگری، در ذهن خود، مفهوم میز را با مفهوم پر و بال ترکیب می‌کنیم و مفهوم میز بال‌دار را می‌سازیم. با

دقت در این مثال، می‌توان دریافت که هریک از مفاهیم میز، پر و بال از طریق حس در ذهن شکل گرفته‌اند و از مصداق خارجی‌شان حکایت می‌کنند که تا این مرحله، نه تخییل داریم نه محاکات. اما وقتی میز پر و بالدار را ترسیم می‌کنیم، تخییل اتفاق می‌افتد. پرسش اساسی این خواهد بود که؛ آیا این تخییل، مصداق محاکات نیز هست؟ پاسخ، منفی است؛ زیرا؛ اساساً در این جا، تخییل، ناظر به یک شیء دیگری انجام نشده و چیزی هم شبیه‌سازی نشده است.

از دیدگاه فخررازی، طبیعت متخیله، محاکات است؛ روح، اگر کوچک‌ترین فراغت از اداره بدن داشته باشد به واسطه نقشش، با اصول پیوند می‌خورد و از تصاویری که در آن اصولی که مناسب آن روح است و اولین چیزها که در او نقش می‌بندد، مربوط به آن شخص یا یاران او و مردم کشور و منطقه اوست، پس اگر شخص به معقولات کشیده شود، مانند چیزهایی که به مصالح مردم مربوط می‌شود، علاقه داشته باشد، آنها را می‌بیند. سپس، متخیله که طبیعتش تقلید اشیاء است، آن معانی کلی را که در روح نقش می‌بندد، به صورت جزئی، تقلید می‌کند، سپس آنها را به معنای رایج منطبق می‌سازد، بنابراین، تبدیل به مشاهده می‌شود، به طوری که بین معنایی که نفس دریافت می‌کند و تصاویری که متخیله کسب کرده است، تفاوتی نیست، مگر از حیث کلی و جزئی (فخررازی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۴۲۱-۴۲۳).

یک نکته ضروری این‌که، وقتی از جهان خارج سخن می‌گوئیم، از میان تمامی جهان‌های ممکن و مراتب هستی، جهانی مد نظر است که در برابر دیدگان ماست؛ عینی و محسوس است و نظام و قواعد آن برای ما معمول و بدیهی است. اما باید دانست که جهان خارج نیز، خود صرفاً یکی از وجوه متفاوت جهان‌های ممکن است و سایر جهان‌های دیگر، به هردلیل از جهان معمول ما، متفاوت هستند و نظام هستی‌شناسی و قواعد منطقی خاصی بر آنها حاکم است. بر این اساس، بازنمایی نیز بر حسب این‌که متوجه جهان معمول یا جهان‌های ممکن است، می‌تواند به دو نوع تقسیم شود: (۱) بازنمایی محاکاتی؛ (۲) بازنمایی غیرمحاکاتی. در این تقسیم‌بندی، فرض بر این است که، بازنمایی، وقتی معطوف به یک جهان ممکن، مانند عالم رؤیاست، محاکاتی نیست و شرط این‌که بازنمایی، واجد خصیصه محاکات باشد، همانا، موضوع ارجاع به جهان خارج است (آلگونه، ۱۴۰۱، ص ۱۳).

قبل از فارابی (افلاطون، ارسطو، نو افلاطونیان و ارسطوئیان جدید) نظریه شناختنی،

مبتنی بر حس مشترک بود که بعداً با نظریه تخیل فعال فارابی، گسستی در نظریه رئالیستی شناخت حسی به وجود آمد. البته او به قوه ناطقه و قوه خیال، بیشترین اهمیت را می‌دهد؛ زیرا؛ با آن‌ها، علم کامل می‌شود و موضوع مهم رؤیا و نبوت را در نسبت با خیال تبیین و توضیح می‌دهد (فارابی، ۱۳۷۴، ص ۹). تخیل فعال، ارزیاب دریافت‌ها، درهم‌کننده و جداکننده دریافت‌ها و در یک کلام، ترکیب و تفصیل، کار آن است که در این حالت، برخی از آنها منطبق با واقعیت و برخی هم، منطبق نیست. لذا، تخیل بر دریافت حسی، غالب است و آنچه که در تماس مستقیم با هستی غیر مادی متعالی قرار دارد، تخیل است. لذا در محاکات، ظرف حکایت، یعنی قوه متخیله انسان که حکایت در آن صورت می‌گیرد - مؤثر است، با توجه به تفاوت افراد در تصورات و مفاهیم، رخدادها و حادثه‌ها، حکایت‌آفرینی آنها نیز، متعدد است. خیال آن است که صورت معقولات را پس از غیبت از حواس، حفظ می‌کند و بعد از آن، متخیله، بعضی را بر بعضی دیگر قرار می‌دهد و از بعضی دیگر، جدا می‌کند یا در بیداری و یا در خواب. این ترکیبات و جزئیات، ممکن است که بعضی از آنها درست و برخی نادرست باشند (فارابی، ۱۹۹۶، ص ۲۳؛ فارابی، ۱۳۷۴، ص ۸۳). برخی از آنها موافق با محسوس و بعضی برخلاف محسوس هستند (فارابی، ۱۳۷۴، ص ۸۳). فخر رازی نیز در این خصوص با فارابی هم‌رأی است و می‌گوید: ان الصور التي ركبها المتخیله، قد تكون كاذبه و قد تكون صادقاً (فخر رازی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۴۲۱-۴۲۳).

اما زمانی که قوه متخیله به ترکیب و تجزیه صور و معانی دست می‌زند، بدین معنا که یا یک صورت را تجزیه می‌کند و یا بین دو صورت یا دو معنا و یا یک صورت و یک معنا ترکیب می‌کند و از ترکیب و تجزیه‌ای که قوه متخیله حاصل می‌کند، صورت‌های جدیدی به وجود می‌آیند که می‌توانند کاذب یا صادق باشند. به این بیان که نظیر این ترکیب، ممکن است در خارج موجود باشد و این صورت از آن حکایت کند. در نتیجه، مطابقت بین تصویر و واقع ایجاد می‌شود یا نظیر صورت ترکیب شده، پیدا نشود و در نتیجه، مطابقت، صورت نگیرد. البته به نظر می‌رسد که اسباب و زمینه‌هایی که برای حکایت‌گری به عنوان معد و علل حکایت مطرح هستند، زمینه را برای حکایت متناسب با آنها فراهم می‌کنند. به عنوان مثال، مزاج خاص، حکایت خاص متناسب با آن مزاج را می‌پذیرد. بدین معنا که حقیقت اشیاء، همان‌گونه که واقعیت دارند، در نفس انسان ترسیم شود و شخص، مستقیماً نسبت به

این امور معرفت پیدا کند؛ این معرفت، همان شناخت برهانی است؛ یا امور شبیه به اشیاء در نفس انسان نقش ببندد تا شخص از این طریق، معرفتی با واسطه و اجمالی نسبت به حقیقت اشیاء پیدا کند؛ این معرفت، همان شناخت از طریق محاکات است. حالت اول، مانند رؤیت یک شیء از نزدیک و حالت دوم، همچون رؤیت تصویر یک شیء در آب است؛ چراکه شخص در حالت دوم، نسبت به شیخ و مانند شیء، شناختی مستقیم و نسبت به خود شیء، شناختی اجمالی و غیرمستقیم حاصل می‌کند (فارابی، ۱۴۰۸ ج ۱، ص ۵۰۰). او نتیجه می‌گیرد که: فان أحدهما يعرفُ الشيءَ في نفسه مثلَ الحدِّ، و الثانی يعرفُ وجودَ الشيءِ في شيءٍ آخرَ مثلَ البرهان. والتخييلُ هاهنا مثلُ العلمِ في البرهان.

مسئله رابطه شناخت و محاکات از منظر ملاصدرا، به گونه‌ای است که، چون علم از سنخ وجود است، نمی‌توان آن را به حد یا رسم تعریف کرد؛ زیرا؛ وجود، اعرف اشیاء است. لذا نیاز به تنبیه و توضیح دارد تا انسان نسبت به آن توجه و التفات نماید. پس می‌توان برای وضوح بیشتر علم، توضیحاتی از باب تنبیه ارائه کرد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳، ص ۲۷۸). اساساً، علم در نظر ملاصدرا، همان حضور وجود مجرد نزد مجرد است و چون علم به معنای حضور است (ملاصدرا، ج ۱، ص ۲۹۰)؛ پس کلیه علوم به علم حضوری منتهی می‌شوند و علم حصولی، نوعی صورت‌گیری از آن علم حضوری است. در واقع، وجه نظر اصحاب حکمت متعالیه، این گونه است: از آن‌جا که خصوصیت هر علم و ادراکی، واقع‌نمایی و کشف خارج است، باید رابطه انطباق با خارج خود را داشته باشد (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۶، ص ۲۷۲-۲۷۳). بر اساس اصول حکمت اسلامی در «هستی‌شناسی علم»، اگر ادراکی حقیقتاً علم باشد، ذاتاً حاکی از واقع است. «مراد از ذاتی» در حکایت‌گری مفاهیم، ذاتی باب برهان است، نه ذاتی باب ایساغوجی^۱؛ یعنی همان‌گونه که امکان، ذاتی ماهیت است، حکایت‌گری نیز ذاتی ادراک حقیقی و علم است، لازمه ذاتی دانستن حکایت‌گری برای علم این است که علم بدون هیچ شرطی خارج از آن، بالفعل حاکی است. بر اساس تحلیل هستی‌شناختی ملاصدرا، علم مناط شناخت حقیقی و مساوق با وجود است (عاشوری، خسروپناه، ۱۳۹۵، ص ۵۶).

۱. ایساغوجی یا کلیات خمس که در مقابل عرضی است و در مدخل ذاتی و عرضی و کلیات خمس مورد بحث قرار می‌گیرد. مراد از ذاتی یعنی چیزی که ذات موضوع را قوام می‌بخشد و عرضی یعنی چیزی که خارج از ذات است.

از منظر ملاصدرا، زمینه‌ها و عواملی بر قوت و ضعف متخیله مؤثر هستند و چون یکی از کارکردهای این قوه، محاکات است، لذا هرچه متخیله قوی‌تر باشد، بر قوت و ضعف محاکات اثر می‌گذارد.

ه) عوامل مؤثر بر محاکات

۱. تعدیل قوای نفس

انسان، دارای قوا و استعداد‌های متعددی است. هر یک از این امور که در انسان به ودیعت نهاده شده است، دارای غرض و غایت مخصوص به خود است که نمی‌توان آن را به طور کلی سرکوب کرد و نیز نمی‌توان بر مقتضای طبع آنها حرکت نمود. با توجه به دوساحتی بودن انسان و تأثیر متقابل نفس و بدن، طریقه صحیح این است که هر یک از آن قوا و استعدادها، در راستای آنچه که غایت آن و نیز، نیاز واقعی انسان است، به‌کار برده شود. لذا، پرداختن بیش از حد به شهوات، سبب دوری از حق است. تعدیل قوا، نیازمند برنامه جامع است. از این رو، وجود دین و آیین الهی ضرورت پیدا می‌کند. پس، سلامت نفس را در پیروی از حقیقت ذومراتب و مشکک دین می‌داند که برای هر مرتبه انسان و هر قوه نفس، دستور ارائه کرده است:

قوه علم، اعتدالش آن است که در تحت ملکه‌ای باشد که در میان سخنان گوناگون، بتواند صدق و کذب آنها را بفهمد و در مسائل اعتقادی، میان حق و باطل، و در اعمال، میان حسن و قبیح را تمیز دهد. پس اگر این قوه، اعتدال پیدا کند، ثمره‌اش، رسیدن به اصل همه خیرات و فضایل است.^۱ اعتدال قوه غضب آن است که انبساط و انقباضش به اشاره حکمت و شریعت باشد. و همچنین قوه شهوت نیز، باید چنین باشد. اعتدال قوه عدل آن است که قوه شهوت و غضب را در اشاره دین و عقل نگاه می‌دارد (ملاصدرا، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۷۲-۳۶۵؛ حسینی اردکانی، ۱۳۷۵، ص ۲۷).

۲. قوت و ضعف نفس

نفس انسان، گاه، با ادراک قوی، امر جزئی را دریافت می‌کند، پس عین آن چیزی که ادراک

شده در حافظه باقی می ماند و گاهی نفس، امر عقلی را به صورت ضعیف دریافت می کند، در این حالت، آن را به صورت محسوس و مناسب با آن حکایت می کند (ملاصدرا، ۱۳۸۰، ص ۴۷۴). بیشتر اختلافات در صفات نفس، مرتبط با قوت و ضعف و شرف و خست آن است. پس هر نفسی که قوی است، اقدام به صدور افعال عظیمه و شدیده و کثیره می نماید، به جهت آنکه جامع زیاد نشئات وجودیه است (حسی، خیالی و عقلی)، و اما نفس ضعیف، انجام یک فعل، او را از فعل دیگر باز می دارد، چنان که اگر در حال فکر کردن باشد، از احساس دور می شود، و اگر به احساس التفات نماید، فکرش، اختلال می پذیرد. و قوت نفوس در بعضی اشخاص به اعتبار نفس حساسه است، مانند کاهن، و در بعضی به اعتبار نفس متخیله است، مانند اصحاب علوم کثیره، و در بعضی به اعتبار عقل است که دو عامل دارد: به حسب غریزه و حکمت. و حکمت غریزی آن است که نفس در قضایا و احکام، صاحب رأی درست است و این حکمت غریزی، استعداد اول است برای حکمت مکتسبه (ملاصدرا، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۲۰۷؛ حسینی اردکانی، ۱۳۷۵، ص ۲۴-۲۶).

۳. حریت نفس

حریت به معنای آن است که نفسی به حسب غریزی، مطیع امور بدنی و لذات قوای حیوانی نباشد، حریت به حسب لغت در مقابل عبودیت اطلاق می شود، و کسی که مقهور شهوات است، آزاد نیست، و آزاد، کسی است که مقهور و محکوم کسی نبوده باشد و در صورتی که به حسب غریزی، مقهور شهوات باشد، فرقی نیست میان آنکه تارک شهوات باشد یا تارک آنها نباشد (حسینی اردکانی، ۱۳۷۵، ص ۲۶) و ارسطو گفته است که «حریت، ملکه نفسانیه ای است که حارس نفس باشد؛ حراستی جوهری، نه صناعی». خلاصه آنکه هر نفسی که علاقه بدنیه اش ضعیف تر و علاقه عقلیه اش قوی تر باشد حریتش بیشتر، و هر نفسی که به عکس آن باشد عبد شهوات خواهد بود.

۴. مزاج

ملاصدرا در مجموعه رسائل فلسفی، مزاج را کیفیتی بسیط معرفی می کند که حاصل کسر و انکسار و درگیری عناصر اربعه (آب، خاک، آتش و هوا) تا رسیدن به اعتدال است. آب،

دارای رطوبت و سردی؛ خاک، دارای یبوست و سردی؛ آتش، دارای حرارت و خشکی و هوا؛ دارای حرارت و رطوبت است (ملاصدرا، ۱۳۸۷، ص ۳۷۱). یکی دیگر از اسباب تقویت قوه متخیله، مزاج بدن است؛ هر چه مزاج جسم و ترکیب عناصر بدن به اعتدال نزدیک‌تر باشد، روح مُفاض نیز متعالی‌تر است. به باور ملاصدرا، نه تنها مزاج، غیر از نفس است، بلکه، عامل حدوثِ مزاج، نفس است؛ زیرا؛ نفس، چون جوهر است، حافظ مزاج است و مزاج، چون عرض و قائم به نفس است، به نوعی، بر نفس تکیه دارد. این اتکا و حفاظت، سبب می‌شود که نفس ناطقه، مدیریت مزاج را بر عهده داشته باشد (درزی؛ آیت‌اللهی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۴۹). نکته مهم این‌که باتوجه به رابطه اتحادی بین نفس و بدن، این دو به‌شدت بر هم دیگر تأثیر می‌گذارند. بنابراین، هرچه مزاج انسان معتدل‌تر باشد، قوه خیال (متخیله) نیز معتدل‌تر خواهد بود (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۱، ص ۲۷۰). با این بیان، نقش مزاج انسان و محاکات خیال روشن‌تر می‌شود. ابن‌سینا هم بر نقش مزاج و قوه متخیله در محاکات تأکید فراوان کرده است (خواجه نصیر، ۱۳۷۵، ص ۲۴۹).

پس مطابق نظر ملاصدرا، نسبت نفس به صور ادراکی به طور مطلق، رابطه فاعل مؤثر است، نه رابطه پذیرنده‌ای که متصف به انفعال است (ملاصدرا، ۱۳۸۷، ص ۲۲۱). عوامل مؤثر بر فاعلیت نفس سه عامل مزاج، کیفیات نفسانی و خلقیات (ملاصدرا، ۱۳۸۰، ص ۴۷۲-۴۷۳)، از جمله عواملی هستند که بر فاعلیت نفس انسان اثرگذارند.^۱ ملاصدرا به طور صریح به این عوامل اشاره نکرده و هریک را در مباحث جداگانه‌ای تحت عناوین مستقل مطرح کرده است (درزی، آیت‌اللهی، سعیدی مهر، ۱۳۹۶، ص ۳۹). اما بین نفس و مزاج رابطه هست و بین فاعلیت بالعنایه نفس و مزاج نیز ارتباط هست و بیشترین تأثیر مزاج بر فاعلیت بالعنایه است (درزی، آیت‌اللهی، سعیدی مهر، ۱۳۹۶، ص ۳۹). در این نوع فاعلیت که نفس با صور ادراکی خیالی سر و کار دارد، بیشتر تحت تأثیر مزاج است. بنابراین، علم حضوری، همان وجود ذهنی است و وجود، عرض نیست. در نتیجه، اگر قوه خیال، قوی باشد، میزان تصرفش در مخزونات بیشتر خواهد شد و محاکات نفس، تحت تأثیر قرار خواهد گرفت

۱. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، سه رساله فلسفی: متشابهات القرآن، المسائل القدسیه، اجوبه المسائل، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ سوم، ۱۳۸۷.

(ملاصدرا، ۱۳۸۰، ص ۴۷۴). هرچه مزاج، معتدل‌تر باشد، قوه خیال، قوی‌تر و محاکات او نیز صاف‌تر خواهد بود.

۵. تغذیه

در طب ایرانی، به هر ماده‌ای که بعد از ورود به بدن، قابلیت این را داشته باشد که به آنچه از بدن تحلیل رفته، تبدیل شود و جزیی از اعضای بدن گردد و باعث بقای شخص و نوع بشر گردد، غذا گفته می‌شود (ارزانی، ۱۳۹۱، ص ۵۳۷). اما آنچه در عرف، غذا نامیده می‌شود، در اصطلاح فلسفه، بالقوه غذا است و وقتی جزء متغذی می‌شود، غذا می‌گردد (ابن‌سینا، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۱۴۴). بر اساس دیدگاه ملاصدرا، چون روح، «جسمانیه‌الحدوث و روحانیه‌البقاء» است و در آغاز پیدایش، مانند صور مزاج در شکل‌گیری حدوث نفس تأثیر بسزایی دارد، بدن با زمینه‌سازی برای ادراک، بستر نفس را برای دریافت آنها فراهم می‌کند. علت تأثیر و تأثر متقابل نفس و بدن را باید در ارتباط و تعلق شدید آنها به یکدیگر دانست. از منظر او، غذا بعد از این که به تغذیه تبدیل شد، به عنوان یک امر مادی، ابزار ادراک و صفات نفسانی نوعیه می‌گردد و از سنخ جسم و منطبع در آن است و با حرکت جوهری تکاملی به صورت نباتی و بعد، مرتبه حیوانی و سپس، انسانی می‌رسد، بنابراین، بدن در حدوث نفس و این که چه نفسی و با چه کیفیتی حادث شود، مؤثر است. کیفیت نفس، بر قوت و ضعف متخیله مؤثر است و یکی از افعال نفس، محاکات است.

نتیجه

بنابراین، باتوجه به بحث، می‌توان نتایج زیر را صورت‌بندی کرد:

۱- تعدیل قوای نفس: پرداختن بیش از حد به شهوات، سبب دوری از حق است. تعدیل قوا، نیازمند برنامه جامع است. ازاین‌رو، وجود دین و آیین الهی، ضرورت پیدا می‌کند؛ زیرا؛ انسان دارای قوا و استعدادهای متعددی است. با توجه به دوساحتی بودن انسان و تأثیر متقابل نفس و بدن، طریقه صحیح این است که هر یک از آن قوا و استعدادها، در راستای آنچه که غایت آن و نیز، نیاز واقعی انسان است، به‌کار برده شوند. لذا از منظر ملاصدرا، نقش شریعت و تعالیم دینی در نگه‌داشتن قوا در اعتدال، مبرهن است.

۲- قوت و ضعف نفس: ملاصدرا علت محاکات را در این می‌داند که نفس انسان گاه ادراک قوی نسبت به امر جزئی دریافت می‌کند پس عین آن چیزی که ادراک شده در حافظه باقی می‌ماند و گاهی نفس، امر عقلی را به صورت ضعیف دریافت می‌کند، در این صورت آن را به صورت محسوس و مناسب با آن حکایت می‌کند.

عوامل ضعف نفس از نظر ملاصدرا: (۱) نقصان نفس ناطقه (۲) آلودگی به واسطه گناهان (۳) جهل و یا انحراف از جهت مطلوب (۴) حجاب تقلید و تعصب (۵) حجاب حقائق. رفع حجاب حقایق به دو طریق است: الف) حجاب داخلی؛ با خروج نفس از قوه به فعل و تبدیل شدن به عقل بالمستفاد، رفع می‌شود. ب) حجاب خارجی؛ اگر نفس در غلاف بدن و حواس پنج گانه واقع شود.

راهکار ملاصدرا جهت قوه عملی دارای چهار مرتبه است:

اول، تهذیب ظاهر با تبعیت از تعالیم شریعت؛ دوم، تهذیب باطن از ملکات و رذایل اخلاقی؛ سوم تحلی (آراستن) نفس به صور قدسیه؛ چهارم، فناء آن از ذات خود و ملاحظه جمال رب و جلال او.

۳- مزاج: از نظر ملاصدرا، مزاج، کیفیتی بسیط است که حاصل کسر و انکسار و درگیری عناصر اربعه، تا رسیدن به حد اعتدال است و یکی از اسباب تقویت قوه متخیله، مزاج بدن است؛ هر چه مزاج جسم و ترکیب عناصر بدن به اعتدال نزدیک‌تر باشد، روح مُفاض نیز متعالی‌تر است. نفس قوی، محاکات قوی دارد.

۴- تغذیه: در طب ایرانی، تغذیه، دارای نسبت خاصی با بدن است و چون بدن با نفس متحد است؛ بر اساس اصل کلی که، حکم یکی از متحدین به دیگری سرایت می‌کند، پس تغذیه، دارای نسبت خاصی با نفس (دارای تأثیر) است. از طرفی دیگر، تغذیه بر نفس مؤثر است و نفس در پیدایش مزاج، مؤثر است، بنابراین، تغذیه در پیدایش مزاج، مؤثر است. از این جهت، تغذیه ارتباط تنگاتنگی با مزاج دارد. بنابراین، تغذیه در پیدایش مزاج، مؤثر بوده و مزاج در پیدایش، تقویت و تضعیف کیفیات نفسانی اثرگذار است، در نتیجه، تغذیه در پیدایش، تضعیف و تقویت کیفیات نفسانی اثرگذار است؛ مانند این که، اگر مزاج صفراوی بر بدن حاکم شود، متخیله، صور به رنگ زرد حکایت می‌کند و اگر بر بدن حرارت غلبه کند، اموری نظیر آتش حکایت می‌کند.

منابع و مأخذ

۱. ارزانی، محمداکبر (۱۳۹۱). *مفرح القلوب*. سته ضروریه. تهران، دانش پژوه.
۲. آگونه، مسعود (۱۴۰۱). *فُرم محاکات: بازاندیشی در ساحت مغفول نظریه محاکات، فصلنامه علمی پژوهشی نقد ادبی*، سال ۱۵، شماره ۵۸، صص ۴۳-۱.
۳. آل یاسین، جعفر (۱۴۰۵). *عالم الکتب*. تحقیق از دکتر بتورث و هریدی، چاپ او، بیروت.
۴. ابن سینا (۱۳۸۶). *الشعر من کتاب الشفا*. قاهره، الدار المصریه للتألیف و الترجمة.
۵. ابن سینا (۱۳۷۱). *المباحثات*. توضیح مقدمه و تحقیق از محسن بیدارفر، چاپ اول، قم، بیدار.
۶. بازرگانی، ابراهیم (۱۴۰۲). «از متخیله تا خیال»؛ بازشناسی تطور مفهوم خیال در نظام فکری فارابی، ابن سینا، سهروردی و ملاصدرا، *تاریخ فلسفه*، سال ۱۴، شماره ۱، صص ۳۸-۱۷.
۷. درزی، راحله؛ آیت‌اللهی، حمیدرضا؛ سعیدی مهر، محمد (۱۳۹۶). «بازخوانی نظریه ملاصدرا درباره تأثیر مزاج، خلیات و کیفیات نفسانی بر فاعلیت نفس»، *حکمت اسلامی*، ۴ (۴)، صص ۳۳-۵۷.
۸. زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۲). *نقد ادبی*. تهران، انتشارات امیرکبیر.
۹. رازی، فخرالدین (۱۴۱۱). *المباحث المشرقیه فی علم الالهیات و الطبیعیات*. ۲ جلد، چاپ دوم، قم، انتشارات بیدار.
۱۰. صلیبا، جمیل (۱۴۱۴). *المعجم الفلسفی*. ج ۲، بیروت، الشركة العالمیه للکتاب.
۱۱. حسینی اردکانی، احمد بن محمد (۱۳۷۵). *مرآت الاکوان (تحریر شرح هدایه ملا صدرا شیرازی)*. چاپ اول، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی.
۱۲. حسن‌زاده املی (۱۳۸۱). *هزار و یک کلمه*. ج ۳، قم، بوستان کتاب.
۱۳. طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۷۵). *شرح الاشارات و التنبیهات مع المحاکمات*. ۳ جلد، چاپ اول، قم، نشر البلاغه.
۱۴. عاشوری، مهدی، خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۹۵). *واقع نمایی و ارزش معرفتی شناختهای ظنی بر مبنای نظریه اعتباریات علامه طباطبایی، فلسفه و کلام اسلامی*، سال چهل و نهم، شماره ۱.
۱۵. فارابی، ابونصر (۱۴۰۸). *المنطقیات للفارابی*. ۳ جلد، چاپ اول، قم، مکتبه آیه الله المرعشی.
۱۶. فارابی، ابونصر (۱۹۷۱). *جوامع الشعر، تلخیص کتاب فن الشعر لارسطاطالیس و معه*

جوامع الشعر.

۱۷. فارابی، ابونصر (۱۳۷۴). *آراء اهل مدینه فاضله*. بیروت.
۱۸. فارابی، ابونصر (۱۴۰۵). *فصول متنوعه*. تحقیق و تصحیح و تعلیق دکتر فوزی نجار، چاپ دوم، تهران، المکتبه الزهرا.
۱۹. فارابی، ابونصر (۱۴۰۵). *فصوص الحکم*. ج ۲، قم، انتشارات بیدار.
۲۰. فارابی، ابونصر (۱۹۹۶). *السیاسة المدنیة*. ج ۱، بیروت، مکتبه الهلال.
۲۱. کاپلستون، فردریک (۱۳۸۶). *تاریخ فلسفه*. مترجم جلال‌الدین مینوی، ج ۶، تهران، علمی و فرهنگی.
۲۲. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۹۸۱). *الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*. چاپ سوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۲۳. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۲). *منطق نوین مشتمل بر اللمعات المشرقیه فی الفنون المنطقیه*. ۱ جلد، چاپ اول، تهران، آگاه.
۲۴. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۷). *سه رساله فلسفی: متشابهات القرآن - المسائل القدسیة - اجوبه المسائل*. ۱ جلد، چاپ سوم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.
۲۵. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۳). *مفاتیح الغیب*. ج ۱، تهران، مؤسسه تحقیقات فرهنگی.
۲۶. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۰). *المبدأ و المعاد*. تصحیح و مقدمه سید جلال‌الدین آشتیانی، قم، بوستان کتاب.
۲۷. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۴۱۷ق). *الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه*، ۲ ج، چاپ اول، ملاحظات سبزواری، هادی بن مهدی، بیروت، مؤسسه تاریخ العربی.
۲۸. مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). *مجموعه آثار (اصول فلسفه و روش رئالیسم)*. ج ۶، تهران، صدرا.

References

1. Arzani, Mohammad Akbar (2019). *Mufarah al-Qulob It is necessary*. Tehran, scholar. [in Arabic]
2. Algune, Massoud (1401). *Simile Form: Rethinking the Neglected Field of Simile Theory*, Scientific Research Quarterly of Literary Criticism, Year 15, Number 58, pp. 1-43. [in Persian]
3. Al-Yasin, Jafar (1405). *scholar of books Research by Dr. Butterworth and Haridi*, Eva Press, Beirut. [in Arabic].
4. Ibn Sina (1386). *My poetry is Kitab al-Shafa*. Cairo, Al-Dar al-Masriyyah for authoring and translation. [in Arabic].
5. Ibn Sina (1371). *Discussions. Explanation of introduction and research by Mohsen Bidarfar*, first edition, Qom, Bidar. [in Arabic].
6. Trading, Ibrahim (1402). "From imagination to fantasy"; Recognizing the evolution of the concept of fantasy in the thought system of Farabi, Ibn Sina, Suhrawardi and Mulla Sadra, *History of Philosophy*, year 14, number 1, pp. 17-38. [in Persian].
7. Darzi, Rahela; Ayatollahi, Hamidreza; Saidi Mehr, Mohammad (2016). "Re-reading Mulla Sadra's theory about the effect of temperament, moods and emotional qualities on the efficacy of the soul", *Islamic Hikmat*, 4 (4), pp. 57-33. [in Persian].
8. Zarin Kob, Abdul Hossein (2012). *Literary criticism*. Tehran, Amir Kabir Publications. [in Persian].
9. Razi, Fakhreddin (1411). *Al-Mashrakiya topics in theology and natural sciences*. 2 volumes, second edition, Qom, Bedar Publications. [in Arabic].
10. Karaba, Jamil (1414). *Philosophical Encyclopaedia*. Volume 2, Beirut, International Book Company. [in Arabic].
11. Hosseini Ardakani, Ahmad bin Muhammad (1375). *Merat al-Akwan* (Editor of the description of the gift of Mulla Sadra Shirazi). First edition, Tehran, Farhani Scientific Publishing Company. [in Persian].
12. Hassanzadeh Amoli (2008). *One thousand and one words*. 3, Qom, Bostan Kitab. [in Persian].
13. Tusi, Khwaja Nasiruddin (1375). *Explanations and warnings with trials*. 3 volumes, first edition, Qom, Al-Balagheh Publishing House. [in Arabic].
14. Ashuri, Mehdi, Khosrupanah, Abdul Hossein (2015). *The realism and epistemological value of hypothetical cognitions based on the theory of validity of Allameh Tabatabai*, *Islamic Philosophy and Kalam*, 49th year, number 1. [in Persian].
15. Farabi, Abu Nasr (1408). *The logic of Al-Farabi*. 3 volumes, first edition, Qom, Ayatollah Al-Marashi Library. [in Arabic].
16. Farabi, Abu Nasr (1971). *Poetry societies, summarizing the book of Aristotle's art of poetry and the book of poetry societies*.

17. Farabi, Abu Nasr (1374). Opinions of the people of Medina. Beirut. [in Arabic].
18. Farabi, Abu Nasr (1405). abstract seasons Research, correction and suspension of Dr. Fawzi Najjar, second edition, Tehran, al-Maktabeh al-Zahra. [in Arabic].
19. Farabi, Abu Nasr (1405). The areas of judgment. Ch2, Qom, Bedar Publications. [in Arabic].
20. Farabi, Abu Nasr (1996). civil politics Ch1, Beirut, al-Hilal Library. [in Arabic].
21. Caplestone, Frederick (2016). history of philosophy. Translated by Jalaluddin Minavi, Ch6, Tehran, scientific and cultural. [in Persian].
22. Sadruddin Shirazi, Mohammad Bin Ibrahim (1981). Al-Hikma al-Muttaliyyah in Al-Isfar al-Aqliyyah al-Arba'ah. 3rd edition, Beirut, Dar Ahyaya al-Trath al-Arabi. [in Arabic].
23. Sadr al-Din Shirazi, Muhammad bin Ibrahim (1362). The new logic includes the Orientalist glosses in the logical arts. 1 volume, first edition, Tehran, Aghaz. [in Arabic].
24. Sadruddin Shirazi, Muhammad bin Ibrahim (1387). Three philosophical treatises: Al-Qur'an Similarities - Al-Masal al-Qudsiya - Ajuba al-Masal. 1 volume, 3rd edition, Qom, Islamic Propaganda Office of the seminary. [in Arabic].
25. Sadr al-Din Shirazi, Muhammad bin Ibrahim (1363). Secret keys Ch1, Tehran, Cultural Research Institute. [in Arabic].
26. Sadr al-Din Shirazi, Muhammad bin Ibrahim (1380). The beginning and the resurrection. Correction and introduction by Seyed Jalaluddin Ashtiani, Qom, Bostan Kitab. [in Arabic].
27. Sadr al-Din Shirazi, Muhammad bin Ibrahim (1417 AH). Al-Shawahid al-Bubbiyyah in al-Manahij al-Attafariyyah, 2 vols, first edition, Sabzevari notes, Hadi bin Mahdi, Beirut, Al-Tarikh Al-Arabi Foundation. [in Arabic].
28. Motahari, Morteza (2008). A collection of works (principles of philosophy and the method of realism). C6, Sadra, Tehran. [in Persian].

پښتو ښکته علمون انساني و مطالعات فرېښتې
پرتال جامع علمون انساني